

Ulusal Ekonomi ve Girişimcilik Üzerine 1329 (1913) Tarihli ve Yazarı Belli Olmayan Bir Risale

An Anonymous Brochure on National Economy and Entrepreneurship
1329 (1913) Dated

Rukiye AKKAYA KİA *

Öz

Yazarı belli olmayan bu “Risâle”nin içeriği; halka hitap amacıyla kaleme alınmış, bir “Söylev”dir. Edirne’nin, Osmanlı Devleti’nin topraklarına katılmasını sağlayan İstanbul Anlaşmasının (29. Eylül.1913) öncesinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Balkan savaşında; Edirne’nin kaybedilmesi üzerine, halkın yaşadığı manevi çöküntüyü ortadan kaldırmak için hazırlandığı anlaşılan metne; coşkulu, duygulu bir akış hâkimdir. Dilde ise duru ve açık bir Osmanlı Türkçesi dikkat çekmektedir. Çalışmak, ulusal ekonomi, ulusal sermaye birikimi ve ulusal ticaret gibi konulara yer verilmiş; Türk ve Müslüman unsurun girişimci yönlerinin ortaya çıkarılmasının bir zorunluluk olduğuna değinilmiştir. Yer yer dini referanslarla beslenen metin içerisinde; “çalışmak” ve “devletin görevleri” temaları üzerinden, İttihat ve Terakki’nin uyguladığı baskılar da eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Ulusal Ekonomi, Osmanlı Türkçesinde Söylev, Liberalizm, Balkan Savaşı.

Abstract

This anonymous brochure (“Risâle”) is a discourse, which is aimed at public. It is understood that the brochure appeared before İstanbul Treaty (29.September.1913), included Edirne in Ottoman State’s territory. This text, was prepared to eliminate people’s sadness because of losing Edirne in Balkan War, has effusive, emotional content and clear and articulate Ottoman Turkish. It contains subjects like labour, national economy, national capital accumulation and national trade, and mentions necessity of revealing the entrepreneurship of Turks and Muslims. In this text, sometimes it refer to Religion, pressure of Committe of Union and Progress (“İttihat ve Terakki”) is criticized over subject “labour” and “obligations of State” too.

Keywords: Entrepreneurship, National Economy, Discourse in Ottoman Turkish, Liberalism, Balkan War.

* Profesör Doktor, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. rakkaya@marmara.edu.tr

GİRİŞ

İncelediğimiz Risale'nin içeriği; halka hitap eden bir "Söylev"dir. Baştan sona; ulusal iktisat politikasının, ulusal uyanışın ve ekonomide girişimcilik temalarının işlendiği yazarı belli olmayan metinde; dil bakımından, son derece açık ve duru bir Türkçenin kullanıldığını görmekteyiz. Risale'nin başlığında – aşağıda da verildiği gibi – Fransa'da hukuk eğitimi alan Osmanlı tabasına mensup bir öğrencinin mektubundan özetlenerek, Müslüman toplumlara okunmak üzere hazırlandığı söylenmektedir. "Söylev"in, kim ya da kimler tarafından hazırlandığı; hatibin kim olduğu ve söylevin hangi tarihte gerçekleştirildiği belirtilmemiştir. Ancak metnin akışından; Söylev'in, Edirne'nin, Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmasını sağlayan İstanbul Anlaşması'nın (29.Eylül.1913) hemen öncesinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Söylev; Balkan savaşının kaybedilmesiyle halkın yaşadığı büyük kaygı ve hüsranın bertaraf edilmesi için yoğun bir heyecan ve vatanseverlik duygusu ile kaleme alınmıştır. Halkın kolaylıkla anlayabileceği bir üslup ve konuşma dili tercih edilmiştir. Sık sık konuşmayı yapanın, kendi kendine ve dinleyicilere yönelttiği sorulara, hayret ya da heyecan nidalarına yer verildiği görülmektedir. Sözlerin akışından ve yapılan öz eleştirilerden, halka iletilen mesajdaki coşkulu ruh; savaş ortamının yarattığı bezginliğe galebe çalmaktadır. Metinde genel olarak; ekonomik devrimin temelinde, yatırım ve üretimin olduğu; artık savaşların yalnız cephelerde değil, ticarethanelerde de kazanıldığı ifade edilmekte ve bu ifadeler İslami referanslarla desteklenmektedir. Savaşın kaybedilmesinden sonra; üzülme ya da umutsuzluğa kapılmak yerine; çalışmak, halkın müteşebbis ruhunu canlandırmak için harekete geçmek gerektiği açıklanmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanını; Osmanlı unsurlarında iyimser ve liberal bir hava yaratmıştır. Ancak, Balkan savaşının kaybedilmesi sonucu ortaya çıkan kaygı ve psikolojik çöküntünün etkisiyle; bu havanın sona erdiği, bilinen bir konudur. Bu bir politika değişimi olduğu gibi; Anadolu insanı konusunda, Müslüman-Türk unsur konusunda da bir bilinç değişimi getirmiştir. İttihatçılar, kalkınma hamlesi yaratabilmek için sermaye birikiminin olmadığını gördüklerinde; ulusal ekonominin inşası için Anadolu ve Müslüman-Türk unsuru merkeze alan bir siyasete yönelmişlerdir. Başka bir deyişle; bu dönemde izlenen ulusal iktisat politikası, ekonomide Müslüman-Türk unsuru egemen kılmaya yönelik girişimleri içermektedir¹.

Aşağıdaki "Söylev" tam da bu noktada; bahsettiğimiz bu politikanın, halkın ağzından yine halka nasıl sunulduğunun somut bir örneğidir. Ayrıca emperyalizmin, Müslüman ve Müslüman olmayan coğrafya üzerindeki baskısı, halklara yaşattığı olumsuzluklar; "Söylev"i gerçekleştiren kişi tarafından, dramatik bir üslupla eleştirilmiştir. Ekonomi, yatırım ve para işlerinin; aslında bütünü ile ticaretin "*mesele-i içtimâi*"den olduğunu ifade eden kısımlar; halkın içinde bulunduğu sosyal-siyasi sorunlar ile ülkenin ekonomik durumu arasında bir ilişki bulunduğunu açıklamak için özel bir uyarı niteliği taşımaktadır. Metnin devamında; verilen örneklerden; "*eğer çalışmazsak,*

1 II. Meşrutiyet döneminde öne çıkan; ulusal ekonomi, sanayileşme ve ulusal burjuvazi politikaları konusunda bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Millî Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995; *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

bir Cezayir, bir Tunus, bir Trablusgarp oluruz ve Avrupalı devletlerin hükümranlığı altına düşeriz” ifadeleri; manevi yıkılmışlık hissini derhal terk edilmesi gerektiğine yönelik bu uyarıyı kuvvetlendirmektedir.

Toplam 12 sayfalık “Söylev” niteliğindeki bu eseri; içerik ve dil bakımından dikkate değer bulduğumuz için transkripsiyonunu hiç bir yorum eklemeyen; araştırmacıya ve okuyucuya ulaştırmak istedik. Transkripsiyonu verilen eserde ele alınan temalar; Söylev’de yer verilmesi itibarıyla, Kamu Hukuku ve Genel Kamu Hukuku açısından analiz edilecektir. Metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı tamlamaların ve kelimelerin yanına, anlamayı kolaylaştırmak açısından; Türkçe karşılıkları, akışı bozmayacak şekilde tarafımızdan eklenmiştir. Ayrıca uzun cümlelerin arasına; anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla, metnin orijinalinde bulunmayan pek çok noktalama işareti yine tarafımızdan eklenmiştir.

I.RİSALE² METNİNİN TRANSKRİPSİYONU

“Fransa’da İlm-i hukuk tahsilinde bulunan talebe-i Osmaniyeden bir zâtn mektubundan telhis edilip, ehâli-i İslâmiye’ye talebe-i ulum tarafından tevhim edilmek üzere (irşad yolunda) (uyarı amaçlı ç.n.) tertib edilen risaledir”;

Ders vekâletinin tensibi üzerine Makâm-ı Meşihât-ı İslâmiyece tab edilmiştir.

Matbâ-yı Bahriye,

Sene 1329, Mayıs

Besmele ve dua ile başlayan metnin girişinden; Müslüman halka hitap edildiği anlaşılmaktadır. Sözlerine sadık olmayanlarla, savaşta karşılaştığında en ağır cezaların uygulanması gerektiğinin tanrısal bir emir olduğu belirtildikten sonra; savaşın çeşitli biçimlerinin mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Başlangıç kısmının devamında; Müslümanların içine düştükleri cehalet ve tembelliğin cezası olarak; düşmanların zafere ulaştığını izâh eden bir anlatım vardır. Gayret göstermenin erdemleri ve yararları; bunları yapmanın her Müslüman kişinin görevi olduğu açıklandıktan sonra; Müslüman dünyasının içinde bulunduğu bu zaafın bertaraf edilmesi için ne yapmak gerektiğini, nasıl yapmak gerektiğini; kendilerine anlatılacağını bildiren hitap kısmını³ takip eden metin; aşağıdaki gibidir:

2 ***“Fransa’da İlm-i hukuk tahsilinde bulunan talebe-i Osmaniyeden bir zâtn mektubundan telhis edilip ehâli-i İslâmiye’ye, talebe-i ulum tarafından tevhim edilmek üzere (irşad yolunda) tertib edilen risaledir”;*** ***Ders vekâletinin tensibi üzerine Makâm-ı Meşihât-ı İslâmiyece tab edilmiştir, Matbâ-yı Bahriye, Sene 1329, Mayıs.*** Eser; İBB Atatürk Kitaplığı, Osm.0.00891 Demirbaş Numarası ile kayıtlıdır. Yer Numarası: 340.04 FRA 340.04 FRA Mayıs 1329/2. Yaptığımız transkripsiyonda; Ferit Devellioğlu, ***Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat***, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara,1997 baskısı esas alınmıştır. Yazarı belirli olmadığı için transkripsiyon metninde ve aşağıdaki dipnotlarda, sadece Risale’nin sayfa numarasına yer verilmiştir.

3 Besmele ile başlayan “Söylev”in, başlangıcında yer alan duadan sonra, Kuran-ı Kerim’den, Enfâl Suresi 60. Ayetine yer verildiği anlaşılmaktadır. Arkasından bu ayet, kelime kelime açıklanmaktadır (ç.n.). *Risâle*, s. 1.

“[Vatandaş] ...beni can kulağı ile dinle;”

“Vatandaş, bizler bugün ölmüş bitmiş hükmündeyiz. Ortada Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin bir cesedi var. Bunu nasıl canlandırmalı? Artık bunu düşünmeliyiz. Filhakika birkaç güne kadar akd edilecek sahada, ancak Edirne vilayetinin bir miktarını bizlere bırakacaklarsa da bu bizlerin işine yarayacak bir hal değildir. Artık gözümüzü açalım ve çalışalım. Çünkü bugün cümlemizce malum olmalıdır ki Müslümanların dünyada dostu yoktur. Bütün Avrupa, İslâm'a düşmandır. Bütün belde-i İslâmiyeyi, Hristiyan etmek istiyor; ehl-i sâlibin (haçlıların ç.n.) vaktiyle yaptığı harpleri başka bir şekilde yapmak istiyor. Mademki böyledir, artık çalışmalı! Kim çalışıyorsa, ona vermek âdetullahın cümlesindedir. Bugün; Avrupalılar çalışıyor, onlara veriliyor, onlar her yerde zaferyâb ediliyor.”⁴

“Çalışmak, çalışmak diyorsak; bizler çalışmıyor muyuz diyeceksiniz değil mi? Fakat bunu dediğin zaman, sana verilecek cevabım (Hayır!) olacaktır. Çünkü çalışmaktan maksadım başkadır; bunu tafsilât-ı âtiden anlarsak;

İlm-i hukukun bir şubesi olan, hukuk-ı umumiyye [drait peblig]⁵ (droit public ç.n.) ahkâmına nazaran; kavânin-i mevzuâya tâbi' ve bir arazide sâkin ahâlinin teşkil ettiği heyete “devlet” nâmı verilir. Kavânin-i mevzua' bulunmaz yâhûd bulunur da dört seneden beri – bizlerde görüldüğü üzere – kitaplar derununda kalıb da kimse ahkâmına riâyet etmezse; o heyet-i devletlikten çıkar. Selef-ül zikir tarafındaki ahâli kaydına gelince; bu ahâlinin o heyette ne gibi hukuka nâil olduğunu ve nasıl vezâifle mükellef olacağını bilmesi iktizâ eder. Aksi takdirde o heyet “devlet” namı alamaz. O ahâlinin hukuku nedir diyeceksiniz değil mi? Onların hukuku, serbestçe vatandaşlarıyla görüşmesi, ötede beride toplaşması, içtimâ' etmesi, kimsenin namusunu ve haysiyetini ihlâl etmemek şartıyla; evet!; hürriyet-i kâlemiyeye ve fikriyeye mâlik olmasıdır. Vezâife gelince; mensubu olduğu heyetin fikren, ticareten, sanai'en terakkiyesine hizmet etmek; vatandaşlarının bu yolda vuku bulacak mesaisine mûmânaat etmemek (engel olmamak ç.n.) ve vatandaşlarıyla tatlı tatlı geçinmek ve hâl-i salihde asayişini ihlâl etmemek ve hâl-i harbde memleketini, dinini, anâne-i tarihiyesini, namus ve mahremiyetini müdafaa eylemektir. Fakat bunlar, ekseriyetle cahil olan ahâliye talim edilmelidir; bunları, ahâliye kim tâlim edecek? Kim olacak; camilerimizde hoca efendiler, mekteplerimizde muallim efendiler olduğu gibi ve hatta her gün vaiz eden vaiz efendiler ve hatib efendiler; sâhib-i vazife görse şühelidir.”⁶

“Bunlar yapılıyor mu? Bunlar dediğim gibi; bir maksad-ı muayyen (belirli bir amaç, tayin edilmiş bir hedef ç.n.) uğrunda çalışılıyor mu? Eminim ki hayır! Öyle olunca; çalışmıyoruz demektir! Binâenaleyh mâdem ki ahâliye-i sâlib böylece çalışıyorlar; onların ehl-i İslâm'a gâlib gelmesi, memleketlerini zabt etmesi, camilerini kiliseye tahvil eylemesi muhakkaktır. Yukarıda ahâlinin vezâifini tağdad eylediğim sırada; “Ticareten, sanai'ten terakkiyesine hizmet etmek

4 Risâle, s. 2.

5 Metinde, Latin harfleri ile parantez içinde belirtilmiştir. (ç.n.) Risâle, s. 3.

6 Risâle, s. 3.

kaydını ilave edelim". Ticareten ne demektir? Ne şekilde icrâ olunur? Sanai'at ne demektir? Bunları düşünen var mı acaba? Bence yok! Çünkü ticaret bundan on asır önce; evvel yapılan ticaret değildir ve sırf bizde Müslümanların yaptığı gibi bir şekilde kalmış değildir."

"İstanbul'da gördüğümüz; "Orozdibak"⁷ ve "Stein ve Mayer"⁸ ticarethânelerde ticaret ediyor. Tabi bunlarla fetih meydanda! Baklavayı, arı sanan adamlar arasında fark var değil mi? O büyük ticarethâneler ne yolda idâre olunur? Hesapları ne yolda tutuluyor? Ne yolda tezyin edilerek, müşterinin nazar-ı dikkati celb ediliyor? Bunlar tahsil ile olur. Bunlar, bugün bir "ilim"dir. Bu ilmin okuru olunmalı değil midir? Okur olmayınca, çalışmıyoruz demektir. İhtimal ki; şimdi bana "çok güzel söylüyorsun; ama öyle ticarethaneleri açmak için para lazım" diyeceksiniz değil mi? Evet para lazım! Fakat bu para mutlak bir adamın, iki üç kişinin olmak lazım değil. Bir şirket yapılıyor, birilerinin isimleri mukâbilinde hisse senedi çıkarılıyor, yüz bin Müslüman bir tane olsa yüz bin lira sermaye olur; onunla isteriz ki ticarethane yapılsın. Zaten İstanbul'daki "Orozdibak" ticarethaneleri; "Stein ve Mayer" elbise mağazaları hep böyle bir şirkettir."

"Şimdi ihtimal ki böyle büyük ticarethâne açmaktan ne fâide hasıl olur diyeceksin değil mi? Evet; böyle büyük bir ticarethane açmak için, öyle bir şirket tesis edip de bu şirketin satacağı mal Avrupa'dan getirtirse; yine fâide hasıl olmaz. Paralarımız Avrupa'ya gider. O şirket; Avusturya, Almanya fabrikalarının hesabına, menfaatine hizmet etmiş olur. Onun için satacağın mal memlekette imal edilmelidir; imal edince o ticarethaneyi misal bir "fabrika" tesis etmiş olur. Bu surette "sanai" memlekette başlamış olur. Birçok ahali sabahleyin fabrikaya gider, yevmiesini kazanır; işsiz kaldın, güçsüz kaldın; kahvehane köşelerinde oturan o tembel ahali çalışkan birer el haline girer. Böyle yapılmazsa, çalışmamış oluruz ve başlıca ahâliyi-i sâlibe esir olmaklığımız muhakkaktır."⁹

"Telebbüs eylediğimiz (giyindiğimiz ç.n.) şeylerin hangisi mâmülât-ı dâhiliyedendir (yerli ürerimdir ç.n.)? Bir fes, bir basma, bir çorap, bir mendil fabrikamız var mı? Bizim şimdiye kadar ordumuza, donanmamıza sarf ettiğimiz paralar tamamıyla Avrupa'ya gitti. Çünkü bizlerde ne top ne tüfek ne fistan fabrikası yoktur". "Kezalik (kezâ ç.n.) İngiltere'de, İtalya'da, Almanya ve Fransa'da görülen zırhlı sefâin ve torpido inşasına mahsus tersanelerimiz yoktur. Bütün sefâin-i harbiyemiz Avrupa'da yapılmıştır. Böyle olur mu? Bunları görünce ben âtiyi, âtiyi-i İslâmı pek fena görüyorum - ve devlet-i İslâmiyey-i Osmaninin - şâyed böyle gidecek olursak bekâdâr olmayacağımı hissedebiliyorum." "Çünkü bugün devletler eskisi gibi cengâver değildir. Belki ticaret ve sanayi ile yaşamaktadır; ticaret ve sanayi siyasetinde, cihâdın suret-i icrası bile bir fen dairesinde olur. Yoksa vaktiyle sadr-ı İslâm'da yapıldığı gibi hârb olmaz. Seri atışlı toplar, muntazam zırhlılar olmazsa ve bunları idare edecek kumandanlar, süvariler, zâbitler, askerler olmazsa ve bunları inşâ edecek ustalar, ameleler bulunmazsa bir devlet pâyidar olamaz". "İngiltere'de, Almanya'da, İtalya'da, Fransa'da işbu mühimmat-ı harbiye,

7 İstanbul'da, Avrupai giyim kuşam ve kumaş satan büyük bir mağazanın ismidir.(ç.n.)

8 Beyoğlu'nda, faaliyet gösteren; kumaş, giyim-kuşam mağazalarının isimleridir. (ç.n.)

9 Risâle, s. 4.

efrâd-ı ahali tarafından tesis edilen (Anonim) şirketler tarafından imal olunarak devlete fûrûht olunur (satılır ç.n.).”

“Kezâlik, tersaneleri efrâd-ı ahâli tarafından, anonim şirketler tarafından idâre olunur. Bu şirketlerin çıkardığı hisse senetleri ile; sen, ben, Ahmed, Mehmed şerik; hissedâr olur. Bu şirketler nedir? Burayı öğrenmek için ticaret mektebi muallimlerine müracaat etmeli ve mümkün ise bunların verecekleri derslere devam edilmelidir. Bu derslere devam edebilen, ahâliye söylemelidir. Şimdi bu şirketlerin çıkaracağı hisse senetlerini almak ve mümkün olduğu kadar ziyâde iştirâk olmak, meselâ yirmi otuz tane almak lâzımdır. Bunlar için para lazımdır, bu para nasıl tedârik edilebilir? Bu, dışten tırnaktan arttırmak suretiyle olur. Buna “ilm-i iktisat” müktezâsınca (tasarruf) denir. İşte bu tasarruf sayesinde ki Avrupalılar bugün bu kuvvete, bu sanayi’ye mâliktirler. Bizlerde ise bunlardan zerre kadar yoktur. Nasıl olsun? Kadınlarımız, o kızlarımız; isrâf ve tebrîzden hâli değillerdir (umursamazca har vurup harman savurmaktadırlar. ç.n.). Vaktiyle mangalını satıp da Kâğıthane’ye kadınların, hava ve huşu uğrunda sarfedenleri dövmüş idim. Mutlaka şimdi böyle olmayacak. Buna bir çare bulunmazsa, akıbetimiz pek fena ve yaman olur. Bu hususta millete hizmet edeceklerden biri de hocalarımız ve vâiz efendilerimizdir.”¹⁰

“Cemââtın; kazandıkları paraların nihâyet nisbetini sarf edip, başkasını saklamasını ve bunlarla başka işler tutmasını söylemek ve o cemâât kadınlardan mürekkeb ise tasarrufun üzerinde; kadınlar tarafından icrâ edileceğini – kadınlarımıza söylemek üzere hasredilmelidir – ve bundan başka kadınlarımızın erkeklerle ve erkeklerimizin de kadınlarla hüsn-ü imtizâc etmelerini (iyilikle geçinmelerini ç.n.) ve kadınlarla (erkeklerimiz zinhâr yastık düşmanıdır, iki testisi varsa biri kırılmalıdır) gibi meselleri sâhi itibara almamalarını ve erkeklerle kadınların hüsn-ü muaşeretinde bulunmaları ve maliyeti olan iş ve işretten içtinâb eylemeleri tekrar tekrar tavsiye edilmelidir. Taksir-i nefis dediğim, hatırıma geldi; böyle müdafâa ve mevzi ifâ edilmez ise Lüleburgaz’da olan (40) büyük Türk’ün yeri nasıl dolar? Bu yukarıda söylediğim meseleye bugün “meseley-i içtimâiye” namı verilmektedir. Bunları burada ruhbanlar ahâliye tevhim etmektedir. Bunlardan başka bir husus cemiyetlere muvazaalar tertibi ile keyfiyet; “guş-i izânına asl ile” (kulaktan kulağa asılsız fısıltılarla ç.n.) devletin mevkiini ve ahaliyi âl ile tâhkim eylemektedirler.”

“O hoca efendilere söyleyecek bir şeyim daha var. O da; o hoca efendilerin zamana göre talebe yetiştirmek için çalışmaları elzemdir; yoksa okuduk, okuduk, okuduk dememelidirler. Bunu bir milletin âlimesi derse; o milletin cahili ne yapmaz? Zaten milletler, ülemâsının bidâdından (zulmünden ç.n.) nasıl mahvolmuşlar? Bunu tarih bize göstermiyor mu? Bu, nasıl olur? Çalışmalar, nasıl olur? Bugün dünyanın her mahallinde olduğu gibi memleketimizde de mekteplerde taksim-i âmal kâidesine riâyet edilmekle olur. Bu kâide nedir? Bu kâide mucibince, her hoca bir şube-i fen deruhte eder. Onda ihtisâs peydâ eder. Misâl; müderris Ahmed efendi yalnız sarf ile iştigal eder, diğeri bedihî tâlim eder, bir diğeri de hadis ve bir diğeri de tefsir-i şerif ile iştigâl eder. Hem vazifesi kolaylaşmış olur hem de intihâb ettiği şube-i ilimde, ne

¹⁰ Risâle, s. 5.

*kadar eser varsa cümlesine muttali olur. Alabildiği mâlumatı tavsiye eyler ve talebesini öyle de yetiştirir.”*¹¹

*“İstanbul’da ve bütün memâlik-i Osmaniye’de bulunan adamlar, dünyayı tanımıyorlar. Tanumak için Avrupalıların dünya için, ne mertebe çalıştıklarını görmek için, onların memleketlerini ziyaret eylemek gerekir. Bu ziyaret, İslâm’ın suiistimaline karşı bir fırsattır. O hoca efendileri, hâl-i gafletten ikâz etmek gerekiyor; içinizde (A canım; dünya için ne mana var) diyenleriniz olacak; o vakit “hiç ölmeyecek gibi dünya için; yarın ölecekmiş gibi ukba için çalışmış” meâlîni inkâr etmiş olmuyor mu?” “Yukarıda ahâli-yi İslâmın dünyayı tanımadığını söyledim; evet! Bunu nefsimde tecrübe eyledim de öyle söyledim. Çünkü elhamdülillah, ben bu memlekette az ve çok bir şey bilenlerden addolunurum. Buraya gelip de Paris mekteb-i hukukuna başladığının birinci gününde, muallimin tebrikini aldıktan sonra cehâletimi anladım, artık vakkâs-ı âliyy-ül-bâki!”*¹²

*“ [Eğer] bu yazdıklarım yazılmazsa; hâlimiz Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Hindistan’a dönecektir. Cezayir ve Tunus’u, Fransa öyle bir hâle sokmuş ki sorma! Bazı Cezayirli neden Müslüman kalmalılar? (Hıristiyan olmak daha iyidir diyorlar) Bunu niçin diyorlar? Bu hale neden gelmişler? Burasını anlamak için Fransa’nın Cezayir’de takip eylediği politika iyi tetkik edilmeli. Kezâlik Tunus’ta, Fransız idaresi o kadar sıkıdır ki sorma gitsin! Geçende Tunus’ta vuku bulan şûriş (sokak gösterileri, karışıklık ç.n.) üzerine Müslim adamlar Fransız mahkeme tarafından idâma mahkûm edildi. Böyle gidecek olursa, Fransa beş-on sene sonra Tunus’u da Cezayir gibi idare edecektir. Dahası var; geçen sene Fransa, Tunus asâkir-i İslâmiyesini, Fas isyanını bastırmak için azâm eyledi (görevlendirdi ç.n.) Yani Tunus asâkir-i İslâmiyesi, Magrib’deki ahâli-yi İslâmiye ile harb eylemiş oldu. Tabir-i diğerle, bir Müslim diyarı bir Müslime, bir kafir devletin menfaati için kılıç çalmış oldu. Şimdi çekmese idi dersen canım sıkılır. Çünkü bunu düşünmeden söylemiş olursun.”*¹³

Sözlerin devamında; Hindistan’da İngiltere’nin, Kafkasya bölgesinde Rusya’nın uyguladığı sömürge ve baskı politikalarından örnekler verilerek; emperyalizmin, Müslüman ve Müslüman olmayan coğrafya üzerindeki etkisi, baskısı anlatılmaktadır.

“ Trablusgarb ve Lübnan’da, harb-i âhireye kadar ne yol, ne tabya, ne liman yok idi. Acaba bunlar vaktiyle niçin yapılmadı? Kezâlik niçin bugün Anadolumuzda hatta Bağdat’ta, Suriye’de hatta Hicaz’da mümkün olduğu kadar mektepler küşad edilmedi. Nehirlerde sefâin işletilmedi. Bunlar da hükümetin hatası! Nisyânî olduğu gibi, bu sayede her şeyi hükümetten bekleyen ve hükümeti ikâz etmeyen, ora ahâlisinin de hatası vardır. Şâyed ahâli bu şeyleri bilmiyorsa, bildirmek ve onları teşvik eylemek, bilenlerin amel-i vazifesi değil mi? Anadolu’nun her köyünde muntazam bir Rum yâhûd Ermeni mektebi var da Müslüman mektebi yok, bir Müslüman medresesi yok! Suriye’de, Fransız papazlarının muntazam mektebi var da bizlerin

11 Risâle, s. 6.

12 Risâle, s. 7.

13 Risâle, s. 8.

o kadar muntazam mektepleri yok. Niçin böyle, muallimlerimiz yok, çünkü dâr-ül muallimin ihtiyâca muvâfık muallim yetiştirmiyor. Bugünkü zamanda, Türkiye'nin ihtiyacına göre muallim yetiştirmek lazımdır.” “Artık memleketlerde ve medreselerde böyle ciddi sağlam bir tahsil verilirken diğer taraftan içtimaî, iktisadî, ziraî, mevzuâlar tertib ediliyorsa bu memleket belki tâhlis ediliyor (kurtarılıyor ç.n.)”¹⁴

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile yüz ölçümü ve nüfus arasında ilişki kurulamayacağı da Danimarka örneği üzerinden açıklanmaktadır:

“Danimarka, Avrupa’da ufak bir devlettir, bundan on beş sene öncesine kadar, bütün ihtiyaçlarını tarım ve ziraattan karşılıyordu; şimdi ise Amerika’dan alınan alet-edevat ile ziraat hem kolaylaşmış hem mahsul ucuzlamıştır.”

Artık şeker üretiminden taş kesmeye kadar, her çalışma alanına makine girdiğini; müteşebbis ruhun diriltilmesi için insanların devletten medet ummaktan, memuriyete göz dikmekten vazgeçmesi gerektiği de vurgulanmıştır:

“Bu işlerle, bu ticaretle uğraşmak için öyle üç yüz kuruşluk, beş yüz kuruşluk memuriyetlerin ikmâline [gelince ç.n.]; bizde böyle bir memurun istikbâli nedir? Biliyor musun bir kuruştur! Öyle bir idâdide tahsil ile iktifâ eden; hem ne idâdisi; bura mekteplerine nazaran buraların ibtidâisi hükmünde. Bir adam, böyle bir ufak maaş peşinde hayatını fedâ edeceği yerde (rızkın onda dokuzu ticarettedir) meâlî âliyesinde bulunan hadîs-i şerifin ahkâmına tâbiân ticaret eylemelidir.”¹⁵

Söylev’in son paragrafında; şirket kurma ve ticarete teşkilatlanma konusuna yine vurgu yapılmıştır. Kalkınmak ve milli ekonominin teşkilatlanması için; memleketin en ücra yerlerine, ticaret şirketleri kurulmalı ve bunların şubeleri faaliyet göstermelidir. Ancak bu teşkilatlar, bir siyasi kol gibi değil; bir iktisadî kol gibi çalışmalıdırlar. Memleketin zenginlikleri, madenler ve petrol gibi yer altı kaynakları da yine milli şirketler vasıtasıyla ile işletilmeli ve halkın sermayesinin arttırılması için çalıştırılmalıdır ifadelerinden sonra; Risale;

“Şimdiye kadar başımıza gelenler âta ve ecdâdımızın çalışmamış olmasından ileri geliyor; böyle yaparsak bizler kendi rahatımız için değil; bilakis evlat ve ahfadımızın rahat eylemeleri ve tuttuğumuz işleri ileri götürmeleri için yapmış oluruz”¹⁶ sözleriyle bitirilmiştir.

Ve-inallah-ı Tevfik (Allah’ın yardımıyla ç.n.)

“bin üç yüz otuz bir senesi cumâdelâhîrinin yirmi beşinci gününde tab edilmiştir”¹⁷

14 Risâle, s. 9.

15 Risâle, s. 11.

16 Risâle, s. 12.

17 Risâle, s. 12.

II. RİSALE METNİNİN KAMU HUKUKU YÖNÜNDEN ANALİZİ

“Söylev” (Nutuk ya da Hitabet) dinleyicileri belirli bir duygu ve amaç etrafında birleştirmek için yapılan; coşkulu, anlam bütünlüğü olan konuşma metnidir. Kitleleri etkilemeye yönelik, edebi bir türdür. II. Meşrutiyet döneminde çeşitli şekillerde ve nedenlerle gerçekleştirilen ya da halka açık konferanslarda; halkı aydınlatma ve yönlendirme amacı taşıyan “söylev”lere sıkça rastlamaktayız.¹⁸ Yine, Halide Edip’in, İzmir’in ve İstanbul’un işgalini protesto etmek için düzenlenen Sultanahmet Mitingindeki konuşması; Hamdullah Suphi Tanrıöver’in, İzmir’in işgali nedeniyle yaptığı konuşma ve Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türkiye’nin işgalden kurtuluş mücadelesini kendi satırlarından okuduğu “Nutuk” dilimizdeki en iyi bilinen örneklerindedir. İçeriği farklılaşsa da “söylev”lerin, halkla kurulan ilişki biçimi ya da muhataplarla fiziksel bir beraberlik ortamında gerçekleştirilmesi bakımından; propaganda, protesto, kamuoyu oluşturma, kamuoyunu etkileme, bilgilendirme, yaşanan infial yaratıcı bir olayı açıklama ve duyuru gibi amaçları olabilir. Yani karşılıklı bir etkileşim yaratan metinlerdir.¹⁹ Söylev metni, – burada verdiğimiz örnekte olduğu gibi – yazılı olabilir ya da sonradan yazılı hale getirilebilir. Anlam bütünlüğü ve metnin dokusu içinde; hitap ettiği kişilerin kolayca anlayabileceği bir dil tercih edilir. Sonuçta, “söz” bir fikre ve bu fikri somutlaştıracak ana kavramlar üzerinden oluşturulmuş bir kurguya dayanır.

Söz, onu söyleyen ile yazı onu kaleme alan ile ilişki içindedir. Sözü söyleyen ve yazıyı kaleme alan kişi; kimliğini şu ya da bu nedenle sakladığında, sözün ya da metnin etrafında bir gizem halesi oluşmaktadır. Yayınlanmış bir metni, halka söyleyen ya da yazan görünmez olduğunda; söylenenin içeriğine dikkat edilerek, sözün sahibinin kendini saklama nedenlerini keşfetme merakı uyanmıştır. Aslında belge tarihçisinin işini; sözün içeriğinden belirleme gibi bir kaygımız yoktur. Ama söyleyenin kaybolup gittiği zamanlarda, hiç değilse “söz”ü unutulmuş olmaktan kurtarma sorumluluğumuz vardır. Sararıp yıpranmış sayfalar arasında, bir neslin idealizmini okurken, tam olarak hissettiğimiz bu sorumluluk duygusudur. Aslında bir başka çalışma için yaptığımız kaynak taramasında; elimize düşen bu “Söylev”de; alanın bir çalışanı olarak ilk dikkatimi çeken nokta; **“droit public”** kavramına yer verilmiş olmasıdır. Henüz metnin başlarında geçen bu kavram, niçin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı ile birlikte üstelik yanlış yazılarak zikredilmişti? Cevabı düşünürken, bu kısa “Risâle”nin, Latin harflerinde yayınlanması için transkripsiyon çalışması başlamış oldu.

Metnin; “bir hukuk öğrencisinin” mektubundan özetlendiği bildirilmekle birlikte **“droit public”** ifadesine ayrıca yer verilmesi yani hukuk biliminin iki ana dalından biri olan; devlet-birey

18 10.Temmuz.1324 tarihinde, İttihat ve Terakki’nin halka hitaben gerçekleştirdiği “muhterem vatanş” ifadesi ile başlayan ünlü söylev; Lütfi Fikri’nin 1326’da Selanik’te halka açık konferansındaki “Efendiler” ifadesi ile başlayan konuşması; Kırkor Zohrabyan’ın siyasi yaşam ve Meşrutiyet üzerine 1324’te, Meşrutiyet-i Osmaniye Klübü tarafından; Taksimden Beykoz’a kadar çeşitli yerlerde gerçekleştirdiği siyasi konferanslardaki konuşmaları örnek gösterilebilir.

19 Tam da bu nedenlerle “Söylev”ler, günümüzde bir edebi tür olmaktan ziyade; “propaganda ve halkla ilişkiler”in kesiştiği bir yerde değerlendirilmektedir. Özellikle, insan davranışlarını etkilemeye yönelik bir araç olduğu tartışılmaktadır. Bu konuda bkz. J.M.Domenach, *Politika ve Propaganda*, Çeviren Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.

ilişkilerini düzenleyen alanın, “*Kamu Hukuku*”nun öne çıkarılması; daha sonraki ifadeleri de açıklayıcıdır: “*kavânin-i mevzuâya tâbi’ ve bir arazide sâkin ahâlinin teşkil ettiği hey’ete “devlet” nâmı verilir.*” Devletin, bir hukuk düzeni olduğunu; bu devletin hüküm sürdüğü “arazi”nin basit bir parça topraktan ya da kağıt üzerinde çizilmiş bir coğrafyadan oluşmadığını; halk dili ile ancak bu sade sözler ifade edebilir.

“*Kavânin-i mevzuâ’ bulunmaz yâhûd bulunur da dört seneden beri – bizlerde görüldüğü üzere – kitablar derununda kalıb da kimse ahkâmına riâyet etmezse; o, heyet-i devletlikten çıkar.*” Bir hukuk düzeni bulunmaz ya da –dönem ifade edilerek – Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen onun gerekleri yerine getirilmez ise yasalar kitaplar arasında kalırsa; oradaki yapı devletten başka bir şeydir artık. Modern örgütlü toplum yapısını; “yürürlükte olan bir hukuk düzeni” ile açıklayan bu cümle; tek başına ciltler dolusu kitabı özetlemektedir.

Düşünce biçiminin; Fransız kamu hukukundan ilham aldığı açıkça anlaşılabilir ve metni kaleme alan öğrencilerin, devlete ve insana bakış açısını belirten en önemli öğelerden biri; “Söylev”de, “ey ahali”; “efendiler” ya da “ey Müslümanlar” hitabının yerine “ey vatandaş” kavramının tercih edilmiş olmasıdır. Bu hitap şekli; dini, etnik ve cinsiyetçi kimliği dışlayan siyasi-hukuki bir kavram olduğu için, belirli bir siyasi modeli anlattığı için önemlidir. Ayrıca; Anayasa ve hükümetin görevlerinden bahsedilen satırlarda; haklar ve özgürlüklerin pratik yaşamdaki yerine, devletin görevlerine değinilmiş ve bu yoldan; dönemin siyasi iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki Hükümeti’nin eleştirilmiştir.

Ticaretin gelişmesinden ve pazarın ihtiyaçlarından doğan teknik ve endüstriyel gelişme, ticaretin daha da gelişmesinin; pazarın genişlemesinin temeli olmuştur. Avrupa’nın sanayi açısından ilerlemesindeki en önemli unsur; sermaye birikimidir. Bu birikimin, pazar yolu ile artarak, yeniden sanayi yatırıma dönüştürebilmesidir. Kapitalist ve liberal görüşlerin ana damarı olan bu kısa ve sade ekonomik yorum; aslında belirli bir tarihi dönemde, belirli koşullarda gerçekleşmiştir. Büyük sermaye birikiminin, sadece el emeğine dayalı çalışmayla sağlanamayacağı ya da insan emeğine dayalı pazar ekonomisiyle oluşturulamayacağına dair hemen tüm açıklamalarda, “sermaye birikimini” yaratan dış dinamikler incelenmiştir. Yeni Dünya’nın keşfinin ve sömürgecilik politikalarının ortaya çıkardığı büyük ekonomik dönüşümün, söz konusu sermaye hareketleri üzerindeki etkisi, Batı tarihini analiz eden hemen tüm çalışmalarda teslim edilen bir gerçektir.²⁰

Metinde; Avrupa’daki ekonomik gelişimi ve kapitalist sistemi yaratan; onu yaşatan belirli bir insan tipinin, hür teşebbüsü ile girişimci burjuva tipinin “erdemlerinin” övüldüğü görülmektedir.²¹

20 Bu konuda son derece geniş bir kaynakça olmakla birlikte; Osmanlı İmparatorluğu’nun bu süreci nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından bkz. Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasi İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003, Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul, 1986; Ömer Celâl Sarc, “*Tanzimat ve Sanayimiz*”; Tanzimat I, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 423-440; Ömer Lütfi Barkan, “*Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları*”, Türkiye’de Toprak Meselesi içinde, Toplu Eserler 1, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 107-123.

21 Werner Sombart, *Burjuva*, Çeviren Oğuz Adanır, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2011.

Bu da yukarıdaki “Söylev”i kaleme alan kişi ya da kişilerin, kapitalist-liberal süreci yaratan dinamikleri anladığını ve süreçle ilgili tarihsel bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Her şeyden önce; halka hitaben; “İktisat”ın, bir bilim olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir. Gerçi, “İktisat”ın bir bilim dalı olarak görüldüğü; Mekteb-i Mülkiyede ve Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahâne’de, “İktisat” dersleri verilmesinden anlaşılabilir. Bununla birlikte; özellikle 1860’lardan sonra sürekli olarak Batı iktisadi düşüncesinden ya da Avrupa devletlerinin iktisat tarihinden yapılan çeviriler; “İktisat”ın, bilimsel gerçekliğine gölge düşürdüğü gibi; Osmanlı dünyasında yaşanan iktisadi bunalımın rasyonel nedenlerinin araştırılmasını da geciktirmiştir.²² Çeviri metinlerden yola çıkarak; “bilim”den ne anladığımızı şüpheli hale getiren bu tespiti; “taklit etmenin” aynı sonucu yaratacağını iddia eden ya da öngören, tüm diğer sosyal bilimler alanlarına yayabiliriz.²³

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde; yüzyıllardır devletin sırtında bir yük olan kapitülasyonlardan başlayarak, vergi sistemi, toprak sistemi ve savaşlar dolayısı ile yaşanan ekonomik-toplumsal drama, maliyenin çöküşü eşlik ediyordu. Bu zor koşullara; davranış biçimi ve ahlak anlayışı da dâhil edildiğinde; “Söylev”de bahsedilen “çalışma”, “sorumlu vatandaş”, “tasarruf”, “yerli malı tüketimi”, “kazancın yatırıma dönüştürülmesi”, “uzmanlaşma” temalarının pek çok yönü olduğu görülür.

Öncelikle; ekonomik davranışları yönlendiren düşünce yapısının; Türkiye’deki seyrine dair “zihniyetin maddileşmemiş” olması nedeniyle; toplumda ve bireyde “iktisadi bir hedefin” doğmadığına vurgu yapan analizler vardır.²⁴ İmparatorluğun dayandığı asli Türk-Müslüman unsurun; neredeyse geleneksel olarak tarım, devlet memurluğu ve askerlik ile uğraşması; bu toplumun emeği metalaştıran sanayi devrimine uzak kalması; ticaret ve yatırım alanını tamamen boş bırakmıştır. Tacirin ve zanaatkarın sadece kendi çıkarı ve alışkanlıkları ile hareket ettiği bir vakıa olduğundan; sanayi ve büyük ekonomik girişimler (maden, demiryolu, silah, tersane işletmeleri gibi) başlangıçta ve dünyanın her yerinde devlet eliyle olmuştur. Devletin; genelin menfaatlerini öncelemesi ve kâr amacı gütmemesine, bürokratik hantallıklar da eklenince;

22 Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesi*, s. 269 vd.

23 Bir başka örnek; Sebilürreşad’da Halil Fahreddin (Şâir Ziya paşa hafidir) ” imzası ile çıkan; *“İstila-yı İktisâdi”* başlıklı makaledir;

“Bugün müterakki devletler, mütemeddin milletlerin vâsil oldukları bu derece tekâmüle, bizim için bir hülyadan başka bir şey olmayan o gâye-i sanata, ne ile nail olabilmişlerdir? Şüphesiz fen ile değil mi? Amerika, İngiltere, Almanya, Fransa gibi düvel-i muâzzama irtikâ ettikleri mukâmelat-ı âliye ve ticaret-i umumiye ne sayesinde mazhar olabilmişlerdir? İlim ve maârifle, değil mi? Bugün gözle görülmeyen, birden hissedilmeyen fakat müthiş bir surette neticesi tezahür edecek olan “istilâ-yı iktisâdi” nasıl hüküm fermâ oluyor?”; Sebilürreşad, 1328, Cilt 8, Sayı 205, s. 442-443.

24 Sabri F.Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951. Ekonomik davranış biçimlerini, din ve zihniyet bağlamında ele alan geniş çaplı çalışmalar arasında; görüşleri, eserleri ve Türkiye’deki İktisat Bilimi’ne katkıları bakımından özellikle Sabri F. Ülgener’i anmak gerekir. Çalışmaları üzerine, akademik araştırmaların hala devam ettiği Ülgener’in; özgeçmişi, eserleri ve iktisadi yaklaşımları için bkz. Ahmet Güner Sayar, *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007. Ayrıca bkz. Ahmet Özkiraz, *“Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme”*, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 36, 2007, s. 35-59.

devletler bu kapsamlı işleri özel teşebbüse yavaş yavaş terk etmeye başlamışlardır. Avrupa’da, 19.yüzyılda bu seyir gözlemlenirken; Osmanlı İmparatorluğu henüz “kapitalist-liberal” pazarın; en büyük ve hacmi en geniş olan tüketicisi idi. Nitekim ahlaki-dini öğelerle bezenen ekonomik girişimin, toplumu ve siyaseti dönüştürücü gücünü, maalesef Türkler çok geç fark etmişlerdir. Söylev’deki akışın, bu durumu halk dili ile ifade ettiği hemen görülmektedir.

Bazı davranış biçimlerine ve inanç yapılarına bağlanan iktisadi tespitlere göre; Osmanlı-Türk unsurda sadece kâr elde etmek için çaba göstermek, hiç bir zaman asil ve tercih edilen bir davranış modeli olmamıştır. Bu model; dünya nimetlerini yücelten ya da buna meyleden insan tipini “menfaatperest” ilan eden; saffetini korumak adına; kanaatkâr ve itidalli ahlak anlayışıyla yaşayan, ortalama insanlardan oluşan, ekonomik beklentileri düşük ve durağan bir insan tipine denk düşer.²⁵ Paradan ve zenginlikten bahsetmeyi “görgüsüzlük” sayan; mülk sahibi olmayı istediği halde, bunun gerekli koşullarını hazırlamadan yani kolaydan elde etmek isteyen bir tavidir bu. “Söylev” de bu ataletin ve yılgınlık getiren durağanlığın vurgulandığını; tembelliğe düşmüş bir toplumun, dünyadaki gelişmelerden habersiz yaşayanların hayatta kalamayacağını, açık açık söyleyen eleştirileri okuyoruz.

Sanayileşme ve ticarete, özel girişimin bulunmaması, Osmanlı-Türk unsurda böyle bir kamuoyu olmaması nedeniyle, ekonomik hamleler zorunlu olarak devlet öncülüğünde gerçekleşmiştir. Ancak 1860’lardan sonra “hür teşebbüs”, serbest-i ekonomi” gibi kavramların toplumsal değişimde bir rol oynadığına ve bu rolün nasıl gerekçeleşmesi gerektiğine dair tartışmalar söz konusudur. 19. yüzyıldan, 20. yüzyıla aktarılan sorunlar içinde – eğitimden sonra – ekonomik altyapı eksikliği en önemli olanıdır.²⁶ Çünkü Tanzimat döneminden sonra atılan bazı adımlara rağmen; “yerli sanayi ve yerli ticaret” bir türlü toplumsal itici güç olamamıştır. Münif Paşadan başlayarak, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Midhat Efendi²⁷ gibi Tanzimat’tan, Yeni Osmanlılar’a; oradan Jön Türkler’e ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne kadar uzanan hemen hemen üç nesil boyunca çalışmak, üretmek, pazar, vergilendirme ve maliye politikaları üzerine pek çok tartışma ve görüş vardır. Ancak metot, rasyonel problemleri çözmeye yönelik teorik analizler yoktur. Bu nedenle; tartışmalar, ekonomi-politiğin başlı başına siyasal bir tercihi gösteren etkisinden çok; iktisadi eksiklikler ve geri kalmışlıklar üzerine odaklanmıştır.²⁸ Söylev’de, yer yer bu duruma yani geçmiş nesillerin başarısızlıklarına karşı sitem ve isyan vardır.

“..içinizde (A canım; dünya için ne mana var) diyenleriniz olacak; o vakit “hiç ölmeyecek gibi dünya için; yarın ölecekmiş gibi ukbâ için çalışınız” meâlini inkâr etmiş olmuyor mu?”

25 Ömer Celâl Sarc, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949, s. 268 vd.

26 Sayar, a.g.e., s. 464 vd. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 265 vd. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 666 vd. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, s.454 vd.

27 Edebi kişiliği ve gazeteciliği yanında; “Sevdâ-yı Say ü Amel” başlığı ile “iktisat” biliminin, Osmanlı dil dağarcığında çıkış açan eserini yazan Ahmet Mithat Efendi için özellikle bkz. Hilmi Uçan, *“Ahmet Mithat Efendi’de ‘Aşk’, ‘Sevda’ Kavramları Çerçevesinde İktisat Algısı ve Protestan Ahlakı”*, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Ekim 2016, Sayı 3, s. 77 vd. Ayrıca bkz. Sayar, s. 402 vd.

28 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *“Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”*, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.713 vd.

sözünde olduğu gibi; Söylev’de, ekonomik davranışlara getirilen eleştirilerin, dini referanslarla desteklendiğini de görmekteyiz. Türk-Müslüman unsurun, ticari atılımı için dini yönden de teşvik edilmesi, II.Meşrutiyet döneminin önemli konularından biridir. İslam dininin çalışmaya, kazanmaya ve ticaret yapmaya karşı olmadığını; aksine, Müslümanların öteki dünyadaki mutluluktan taviz vermeden bu dünyanın nimetlerinden yararlanması gerektiğini göstermek için başka yayınlar da yapılmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı Bey tarafından yazılan, “*Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiın Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti*”²⁹; Ferit Vecdi Beyin “*Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii*”³⁰ başlıklı makalesi; yine tamamen ticari yaşama yönelik İslâm kurallarını ayet ve hadislerle açıklayan ve Ahmet Nazmi Efendi tarafından hazırlanan “*Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*”³¹ gibi eserler, belirli bir ekonomik davranış tipini, dini yönden de meşru ve doğru göstermek için hazırlanmıştır. Bu yayınlarda; çalışmak, iş, dayanışma, ekonomik alanda hakkaniyetin ve adaletin gözetilmesi gibi konularda; Kuran-ı Kerim’den ayetler ve Hazreti Muhammed’in hadisleri örnek gösterilerek; İslam ekonomi ahlakı açıklanmaktadır.

Söylev’de; “çalışma ve ulusal ekonomik hamlelerle” Avrupa emperyalizmine karşı bir direnç geliştirme teması; Cezayir, Fas, Tunus gibi Fransa’nın sömürgesine dönüşen Müslüman toplumların içine düştüğü duruma izafeten ele alınmıştır. Müslüman topraklarda halkın birbirine “kırdırılması” örneğine bakılırsa; emperyalist politikaların, zayıf düşmüş Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlar üzerindeki baskısı; Söylev’i veren kişi tarafından en korkutucu “tondan” izâh edilmektedir. Zira toplum silkinip kalkmaz ise; Türk-Müslüman unsurda görülen atalet devam ederse; devletin akıbeti pek salim görünmemektedir.

Metnin kurgusunda; bilim, eğitim ve ekonominin bir “kurtuluş reçetesi” olabileceğinin en sade ifadelerini bulmak mümkündür. Eğitim konusu; eğitimin ekonomik ve sosyal kalkınma ile ilişkisi; okulların ve öğretmenlerin yetersizliği üzerinden ama daha çok eğitim müfredatının “ciddi olmadığı” ve “toplumun ihtiyaçlarına uymadığı” teması üzerinden anlatılmıştır.

Eğitimin; neredeyse dönemin tüm kalem erbabında “ebedî” bir sorun olarak ele alınması boşuna değildir. Köylü, kendini kaldırmak için her şeyden önce eğitime muhtaçtır. Ekonomi ve “maişet” onu takip edecektir. Anadolu’da ve Osmanlı topraklarının diğer bölümlerinde; gayr-i Müslimlerin okullarındaki gelişmiş düzey ile Müslüman okullarının yetersizliği; öğretmen ihtiyacına cevap veremeyen “dâr-ül muallimin mektepleri” burada olduğu gibi başka metinlerde, yayınlarda hep tekrar edile gelen konulardır.³²

29 İsmail Hakkı (Manastırlı), “*Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiın Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti*”, Sırat-ı Müstakim, Temmuz 1325, s. 305-306.

30 Ferit Vecdi, “*Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii*”, Sırat-ı Müstakim, Ekim 1324, s. 170-172.

31 Ahmed Nazmi, *Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*, Amedi Matbaası, İstanbul, 1340.

32 Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin*, Liberte Yayınları, Ankara, 2005. II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan ve Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde uygulanan ve uygulanması istenen ekonomi politikalarının içeriği ile ilgili; “Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası” da bir fikir vermektedir. Kısa ömürlü de olsa dergi; toplumsal dönüşüm ve değişimin, ekonomik ve sosyal ayağını halka anlatmak, halkı “aydınlatmak” amacı taşımaktaydı. Aynur Erdoğan, “*Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimâiye Mecmuası*”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.73-91.

Metinde; ekonomide kadının rolüne de yer verilirken; “ev ekonomisi” temaları, kadınların bazı yanlış ama gelenekleşmiş tüketim alışkanlıklarıyla ilişkilendirilmektedir:

“...kazandıkları paraların nihâyet nisbetini sarfedip, başkasını saklamasını ve bunlarla başka işler tutmasını söylemek ve o cemaat kadınlardan mürekkebe ise tasarrufun üzerinde; kadınlar tarafından icra edileceğini – kadınlarımıza söylemek üzere hasredilmelidir – ve bundan başka kadınlarımızın erkeklerle ve erkeklerimizin de kadınlarla hüsn-ü imtizâc etmelerini (iyilikle geçinmelerini ç.n.) ve kadınlarla (erkeklerimiz zinhâr yastık düşmanıdır, iki testisi varsa biri kırılmalıdır) gibi meselleri sâhi itibara almamalarını ve erkeklerle kadınların hüsn-ü muaşeretinde bulunmaları ve maliyeti olan iş ve işretten içtinâb eylemeleri tekrar tekrar tavsiye edilmelidir.”

“bu para nasıl tedârik edilebilir? Bu, diştten tırnaktan arttırmak suretiyle olur. Buna “ilm-i iktisat” müktezâsınca (tasarruf) denir. İşte bu tasarruf sayesinde ki Avrupalılar bugün bu kuvvete, bu sanayi’ye mâliktirler. Bizlerde ise bunlardan zerre kadar yoktur. Nasıl olsun? Kadınlarımız, o kızlarımız; isrâf ve tebrîzden hâli değillerdir”.

Harcama ve tüketim biçimi; dışarıdan gözlemlenebilen ekonomik davranışlardır. Bilindiği gibi, bu davranışların ölçülebilir olması “iktisadi veriler”in analizine ve yorumuna, ekonomik öngörülere kaynak teşkil etmektedir. Kazancın (ve zaman gibi diğer değerlerin) tasarrufa yönelik ve planlı harcanması, “rasyonel” bir tercihtir. Osmanlı toplumunun harcama biçimi, emeğin ve zahmetin değerine göre değil; o tüketimden elde edilen “hazza” göre işlemiştir. “Haydan gelen huya gider” deyişinde olduğu gibi; bu bolluk ve ferahlığı mümkün olduğu kadar “zahmetsiz” elde etmek ve zahmetsiz harcamak, dilimizde de yer etmiştir.³³ Bol harcamak ve gösterişli yaşamı ile sadece kazandığını değil kazanmadığını da harcamak yüzünden yokluğa düşmüş, “müflis” ve “melankolik” insanın dramı; son devir Osmanlı aile yaşamı ve tüketim alışkanlıkları bakımından “köşk”, “konak” romanlarına yansıyan bir konudur. Söylev’de; kadınların bu “müflis” hayattaki rolü, “*Kâğıthane sefalarına*” atıfla ifade edilmektedir. Kadınların da tutumlu olması; gereksiz tüm harcamalardan kaçınması; zenginleşmek için gelirden değil giderden tasarruf etmek zorunluluğu, “ailevi iktisadi tasarruf”un temeli olarak gösterilmiştir.

“Bir adam, böyle bir ufak maaş peşinde hayatını fedâ edeceği yerde (rızkın onda dokuzu ticarettedir) meâli âliyesinde bulunan hadis-i şerifin ahkâmına tâbiân ticaret eylemelidir.”; sözünden anlaşılacağı üzere İslâmî referanslarla bezenen bu eleştirinin hedefi, II. Meşrutiyet döneminin önemli tartışmaları içinde gündemden düşmeyen “memur devleti”dir. Toplumun genelindeki yoksulluk, ticarete zaten rekabet gücü oluşumunu engelleyicidir. Ama kişisel yeteneklerini geliştirmek yerine; daima kendinden daha büyük bir gücün sırtına yaslanan; “birey” olmak yerine “birilerinden” olan ortalama insanın; geç dönem Osmanlı dünyasındaki karşılığı ve en tanınmış olanı “katip” tipidir.³⁴ Üzerine şarkılar, şiirler yazılan bu “kâtip” de eleştirilerden payını almıştır.

33 Ülgener, s.182.

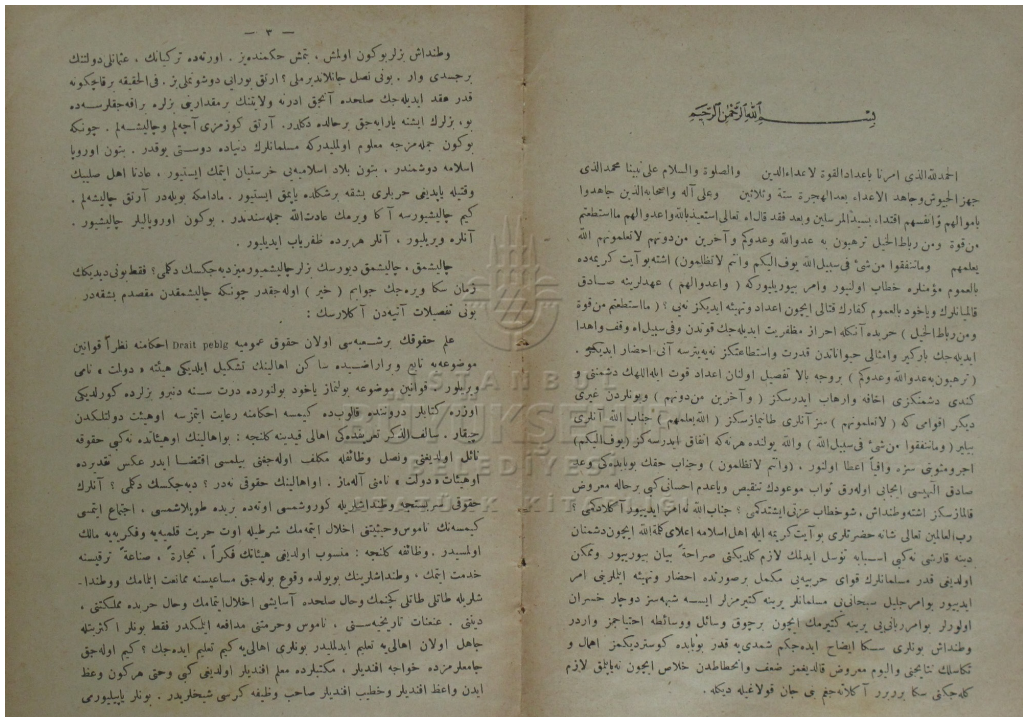
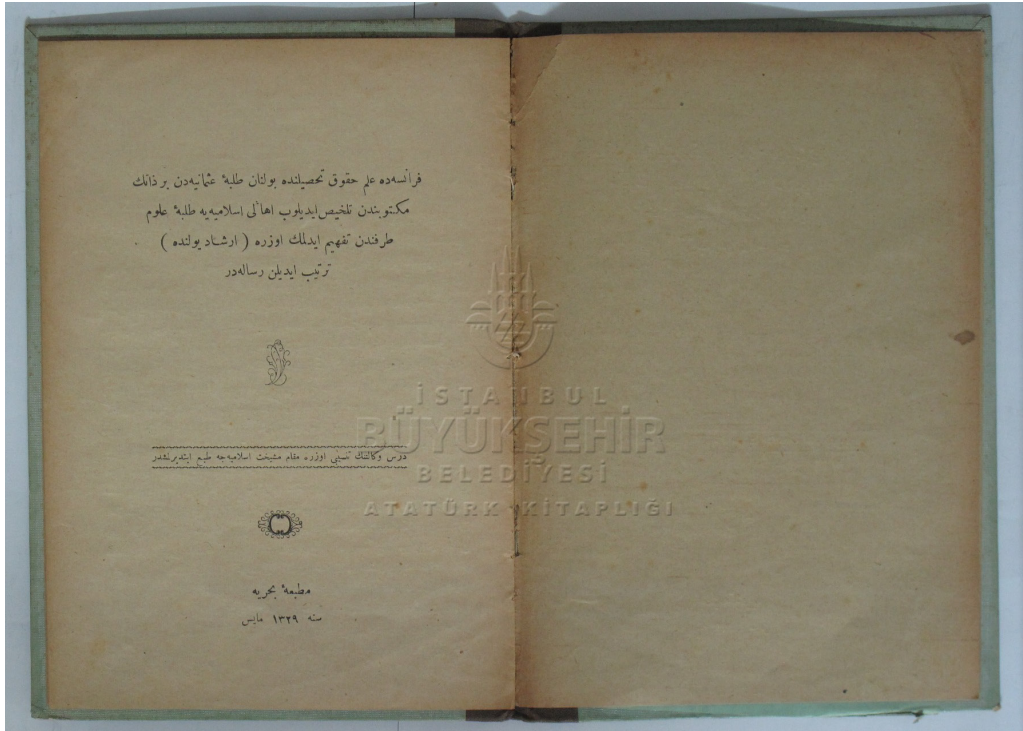
34 Akkaya, s.67-68.

Hatip'e göre; eğitim kurumlarındaki fiziksel yetersizliklerin yanı sıra; müfredatın içeriği, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır. Sermayesi olmadığı için müteşebbis olamayan, ticari yaşamda aktif olamayan bu insandan; yetersiz eğitimin bir neticesi olarak, gözünü devlette memur olmaya dikmiş, düşük maaşla ucuz ama güvenli yaşamı tercih eden nesiller türemiştir.

Halkı aydınlatmak konusunda; "hatiplerin", "muallimlerin" ve "hoca efendilerin" uyarılması; toplumda kanaat önderi olan kişilere ulusal bir "vazife" düştüğünün, örtük ifadesidir. Bu "vazife"yi gereğince yerine getirmenin vicdani bir sorumluluk olduğunu, hatibin ya da "Söylev"e ilham olan "mektup"un yazarının kendi konumunu açıkladığı satırlarda buluyoruz. Çünkü bu noktada nihayet; "hür teşebbüs" konusunda liberalizmin özgür bireyi, kendi çıkarları ile toplumun çıkarlarını uzlaştıran özgür yurttaşa dönüşmedikçe; ne tek başına siyasi kurumlar ne de devletin ekonomik kaynakları başarılı olabilir. Nitekim "Söylev" e ilham olan mektubun sahibinin ve hatibin; bilgili, bilinçli olduğunu; ama adını sakladığından, onun özgür olmadığını anlayabiliyoruz.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Rukiye, *Prens Sabahaddin*, Liberte Yayınları, Ankara,2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi,“Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları”, *Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.107-123.
- BERKES, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, (t.y.).
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- BULUT, Nihat, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasi İktidar İlişkisi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavî ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 14.Baskı, 1997.
- DOMENACH, J.M., *Politika ve Propaganda*, Çev. Tahsin Yücel, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- ERDOĞAN, Aynur, “Meşrutiyet’in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 2014/1, s.73-91.
- FAHREDDİN, Halil, “İstilâ-yı İktisâdi”, *Sebilürreşad*, 1328, Cilt 8, Sayı 205, s.442-443.
- HAKKI, İsmail (Manastırılı), “Kesb ve Ticaret ve Te’sisi Sanayiın Nazar-ı İslâmiyette Mergûbiyeti”, *Sırat-ı Müstakim*, Temmuz 1325, s.305-306.
- HANİOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- NAZMÎ, Ahmed, *Nazar-ı İslâmda Zenginliğin Mevkii*, Amedi Matbaası, İstanbul, 1340.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, “Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme”, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 36, 2007, s. 35-59.
- SARC, Ömer Celâl, “Tanzimat ve Sanayimiz”, *Tanzimat I, Yüzcü Yıldönümü Münasebetiyle*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 423-440., *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949.
- SAYAR, Ahmed Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul,1986., *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- SOMBART, Werner, *Burjuva*, Çev. Oğuz Adanır, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2011.
- TOPRAK, Zafer, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1995., *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1995.
- UÇAN, Hilmi, “Ahmet Mithat Efendi’de ‘Aşk’, ‘Sevda’ Kavramları Çerçevesinde İktisat Algısı ve Protestan Ahlakı”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Ekim 2016, S. 3, s. 77-85.
- ÜLGENER, Sabri F., *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.
- VECDİ, Ferit,“Sa’yü Amelin Nazar-ı İslâmdaki Mevkii”, *Sırat-ı Müstakim*, Ekim 1324, s. 170-172.

بولر ديديكيم كي برقصه مين اوغورنده چاليشيورومي ؛ ايميكه خير . اوله اولنجه چاليشيوروز ديمكدر ناسه عليه اداكله اهل صليب بولمجه چاليشيورور . آنراك اهل اسلامه غله ايلسي . عئلكلرني شيط آتسي ، چاليلرني كلباسه تحويل ايلسي حققدر .

وقايدنه اهليلك وناظيفي نعماد ايلديكم صورهده نجاره ؛ صناعه قريسته خدمت ايتك تيري علاوه ايلدم) تجارت ديديكيم ؛ نهكي شكده اجرا اولتور ؛ ساعت نه ديكدر بوزاري دوشون واري عجا ؛ عييق . چونكه بوگون تجارت بوند اون عصر اول يايلان تجارت دكلدر . و صرف زرده مسلمانلرک بايديني كي برشكده قائلش دكلدر .

استنبوله كورديكيمكز ؛ اوروزدي ياق ؛ واشتاين وبار تجارتخانه لري ده تجارت ايديبور . طبعي بولره فاتح ميدانده قولا . آره سانان آدملا آرمسته فرق وار دكي ؛ ايدولر تجارتخانه بولنده اداره اولتور ؛ حسابلري نه بولنده طوبيلور . بولنده تيرين ايدولر متشريك نظر دتق جلب ايدولر ؛ بولر تحصيل ايله اولور . بولر بوگون بره علم ده بوعل اوكرمئلي دكلدر ؛ اوكرمئنيجه ؛ چاليشيوروز ؛ ديمكدر .

ايتلكه شدي بكا (چوق كوزل سويلورسك اما اوله تجارتخانه لري آچق ايجون ياره لازم) ديميكسك دكي ؛ اوت ؛ ياره لازم فقط بولره مطلقا برآدمك ايك اوج كينيك اولق لازم دكل . برشركت بيليلور ، برلر ايتك عئاق مفاصلده بر حصه شدي ميغارو بوزيك مسلمان برده آلسه بوزيك ليرا سرماه اولور آنكله ايسدنكيت تجارتخانه بيليلور . ذاتاً استانبوله كي اووروددي ياق تجارتخانه لري ، ائشتاين وبار البته ميغارو لري هب بوله برشركتدر .

شدي ايتلكه بوله بولر تجارتخانه آچقدن نه فائده حاصل اولور ديميكسك دكي ؛ اوت ؛ بوله بولر تجارتخانه آچق ايجون اوله بر شركت تاسيس ايدوبه بوشركت نه سهانه جي مالي اوورودني كئيديرسه نه فائده حاصل اولماز ياره لرمن اورويه كيدر ، اوشركت آوسمرا ، آلمانيا فابريكه لريك خاسه . منفعت خدمت ايتش اولور . آنكچون سهانه جي مالي ملكتهده افعال ايلدير . افعال ايدمجه او تجارتخانه برچوق اهالي صاحبان فارغيه كيدر . يوبه سئق قالاور . ايسزلكدن ، كوجسزلكدن قهوه خانه كوشانه زنده اوهوران او تئيل اهالي چاليشقان بر ال حاله كير . بوله يانازسه چاليشقان اولوزز ويا نتيجه اهل صليب ايسراوللغصن حققدر . تئيل ايلديكم

شيرك هانكيسي معمولات داخله دتدر ؛ بر فس ، بر باسه ، بر جرواب ، بر منديل فارقمين واري ؛ كذلك شدي به قدر ادمومنه ، دوخامزه صرف ايلديكمز بارله تمامه اورويه كيديمي . چونكه زرده نه طوب نه فئك وفتك فارقمسي بو قدر .

كذلك انكترتوس ، ايتالياه آلمانيا و فرانسده كوربال و زهل سفان و طوبويدو انئسانه كئيديمه سنازمنر بو قدر . بون سفان حريمين اورويه بايشدر بوله اولورسي ؛ بولري كورمجه بن آتبن ، آقا اسلامي ايتقا كوربيوم دولت اسلاميه عئايه يك . شاپد بويه كيدمك اولورسوق قانادر اوله مچقن حص ايديبور . چونكه بوگون دولت اسكيسي كي جكاور دكلدر . بلكه تجارت و صنعت ايله باشمقدور تجارت و صنعت سايه سنده جهادك صورت اجرامسي بيه رفن دارمسنده اولور . بوقسه و قيله صدرا سلامده بايديني كي حرب اولماز . سريع آتئلي طوبلر ، منتظم زهليلر اولمازه بولورلي اداره ايدمك قومادانلر ، سواريلر ، ضابطلر ، عسكارلر اولمازه بولورلي ايتا ايدمك اوستلر ، عملر بونازمه بر دول يايار اولماز .

انكترتورده . آلميارده ، فرانسهدره ائشبو مهمات حرب افراد اهالي طرفدن تاسيس ايديان (آونيم) شركتلر طرفدن اعمال اولتور دك دوله قزوحث اولتور كذلك ترسانلري افراد اهالي طرفدن مؤسس آونيم شركتلر طرفدن اداره اولتور . بوشركتلك چيقارديني حصه سندرلر من ، بن ، احمد ، ميغارو ، شريك ، حصه دار اولور بوشركتلك دهر ؛ بوراي اوكرتلك ايجون تجارت مكئي مملوريه مر اجت ائمل ، وئكي ايسه بولرلك وورجكار ي درلره دوام ايلدير . بوشركتله قوام ايلرلي اهالي به سولليلدر .

شدي بوشركتلك چيقارمجه حصه سندرلي آتق وئمكن اولديني قدر زاده اشرا ايلك . مثلا ؛ بگري اوتوزق ده آتق لازمدر . بولجا ايجون ياره لازمدر بويه نازل دك ايديلور ؛ بويدنين طرفدن آرتيريمق سورتيله اولور . بو علم اقتصاد ، متفاضنه ايتش (تصرف) دتلور . ايتشه بوقصرف سايه سنده دكه اورويالور بوگون بوتوه ، بوشايه مال كندولر زرده ايسه بوندره زرده بو قدر . نعل اولسون ؛ قانديتيرين ، اوكرتيرين . اسراف و تيزدين خالي دكلدر . و قيله نعلاني صاوبده كافند خانه كيدلرني ، هوا وهوس اوغورنده صرف ايدلرني طوبيش ايدم . مطلقا شدي به اوله ايلامچق . بوكا چاره بونازسه قانيمز بلكي امان اولور بوخصوصه ماته خدمت ايدمچكدرن بري ده خواجه لرني واعظ ائنديلرلرني كورسي شيبخمر دمدر . بولر هرگون بر وايخود ايتق

ساعت وعظ و نصيحت ايتكي قارارلر دهرقري سوزنده وقلربنك نصف جماعت صلاه وساژ فرارقت صورت اداسق قويم ايتكه و نصف ديكري نه اوجامتك فرا ائدقري ياره نك نايبت نصف صرف ايدوب بائنيق سافلامه سئق بوئتكه بشقعايشل طوبه سئق سويه مكه و اوجامت قانيدلرمن مرك ايسه تصرفك كز زاده قانيدلر طرفدن اجرا ايدمكچي قانيدلرمن ، سويلك حصه ايلدير — بويدن مئنه قانيدلر مرك اركنر اركنر كز مترك قانيدلره حسن امتراج ايلرني و قانيدلر آزالردين ايتكيتري كي (اوكرسي ؛ زئهار بصدق دشقندر ايك دستبي واده بري قويم) كي صالاري سم اعتباره آلماملرني وار كلكره قانيدلرله حسن معاشرته بونلرني وام الحجات اولان عيش و عئتردين اجتاب ايلرني واخ و اخ سويلي وكتير قنوسه خدمت ايلرني توصيه ايلدي درل . كتير قنوس بدمده خاطر بركايي ؛ بويه نصاب و مواظف ايفا اولنزه لوه بوناز عماره سنده شهيد اولديني اوروي غزبه لرنيك موقوف الكلم عمارلرنيك جه افاقرلردين اولان (6) يك تونرك لرني نعل طولار .

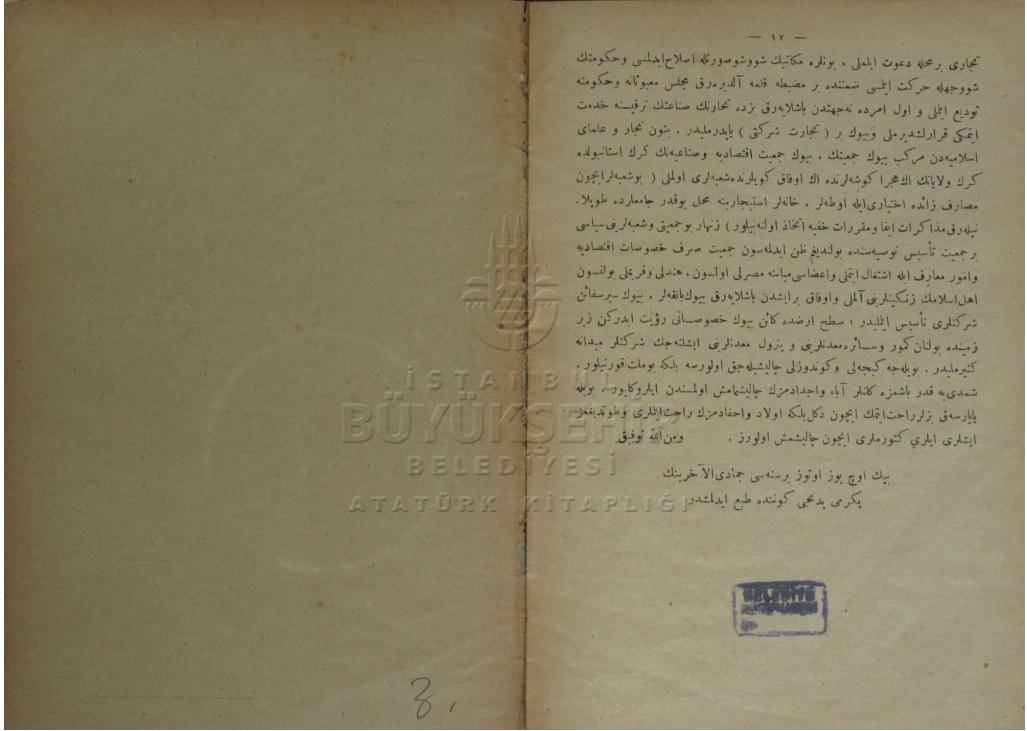
بووقايدنه سويلديكم مساله بروكون (مسائل اجابيه) نامي وركمده در . بولري بوزارده ده بائلر اهالي به تفهيم ايتكمده در . بوندرن بنقه خصوصي جيتلر و وعظ لر تيري ايله كيتي هر كسك كوش اذنه ن ايسال ايله دولتك موقوف چونكه بوقايدنه ديتدمك دولك اجزاي تلامسندن برده اهالي درسا علا و تحميك ايلكمده درلر . بوكا قاسا بند بوكي مسالك زرده وناظير كورسي شيبوري و مديرتلر طرفدن اهالي به بيليرلسي معيب كوربيوم . بوقايدنه سويلديكم شيري جق اوكرتلك و اوكرتلك ايجون خواجه ائنديلر بايجي اك اسلر تئيل دها واردركه اووه بوهر ؛ اوخواجه ائنديلر زمايه سكوره . طبه بئيديرمك ايجون چاليشلوري ائزدر بوقسه اوقوق ، اوقوق ، اونوق ، ديساميلدرلر . بون برملك علمسي دريس اوملك چولايي نياناز ؛ ذاتاً مثلاً ؛ علمانك بائندن نامي عمواملرني ؛ بون تاريخ زده كوستر . سور ؛ چاليشلوري اهل اولور ؛ بوگون دنيايك هر عئمانده اولديني كي ملكتمز دكم مكتبلر ده قسيم افعال قاعدسنه رعيت ايتلكه اولور ؛ بوقاعده ندر ؛ بوقاعده موجنيجه هر خواجه برشمه في درعهده ايدر ، آنده اختصاصي بيذا ايدر . مثلا مدرس احمد ائدي يلكز صرف ايله اشتغال ايدر ، ديكري بديع ائيلر بولر رديكر بده حديث و بر دده عئيبسده تفسير شريف ايله اشتغال ايدر هم وطنمسي قولايشتن اولور همده انتخاب ايلديني شعبة علميه نهدر اثر واره جهلني مطالعه ايدر . اولبايدمكي مملوماتي توسيع ايلر وطنمسي اولوبله بئشدر .

استانبوله و سون ممالك اسلاميه بولان آدملا دنياي طابيبور طابيق ايجون ، اورويالريك دنيا ايجون نه مبره بيلدق قري بومك ايجون آنراك عئلكلرني زيارت ايلدير . بوزيارت بوكونكي اسلامك حال ائش نظر آلماق علماسي ايجون فرسدر . اوامعا آئين آئين بوزارده صارف لرني و لاطه لرني موقتاً ترك ايدوب يلكز برقي ايلكسولر ده آروايد . ليك سبيلرني كورسونلر وئلكمه عوملر نه اهالي حال غفلتدن افاقا بولديلر . او خواجه ائنديلر برده (آچام ؛ دنيا ايجون نه نعت وار) ديسونلر چونكه (هيچ اولميه كي دنيا ايجون وارين فوت اولميه كي) عئبا ايجون چاليشق كي مال شريفده اولان كلام حكمت انسامه مخالفت ايتش اولور ، برده استميد بالله (واعدوا لهم ما استنعمت آيت جله سنه عصيان ايتش اولور .

ايشبو آيت جله سنه قعلو و باق درام ايله مااز . جناب حق (ما استنعمت) بيوريبور يعني استطاعتكز بئديكي مرتبه جكدر كه بو كاحد و نياه اولماز . آرق بواص موجنيجه بئون اورويالريك بايديني ترقيات داخل اولور بولردين حصه مند اولورق اوروياللي علما ، نجاره ، صناعه كيرده بر اقلير ، بوقايدنه تصرف تعريف و ايضاح ايلديكم آئنده اهليلك قزانديني باومرك نعتي بوغازنه صرف ايدوب نصف ديكري حفظ ايلسي آنكله يشقه يارئين بولسي ربحارخانه به شريك اولمسي يازمش ايدم . واردين زرده حفظ ايلق ؛ باق زرده . باق بويده خاطر مكي زرده عئابل ملي باقاري عئابل باقاري اسلر نه ناملر نه و ما اچي شركتلر د . يارب ؛ زويه بوناقلمك صرف اسلامل طرفدن تاسيس و اداره ايدلديني ن زمان كوسترچكسك ؛

بووقايدنه اهل اسلامك دنياي طابيديني سولدم . اوت ؛ بون قسده تجرجه ايلدمه ؛ اوله سويليبور . چونكه حمد الله بن دولتمه آق و چوق برشي بيلردين عد اوتوردم بوزايه كايده يازس مكئب حقوقه دوامه بئشلايدمك برشي كون مملدق قوربي اسباب ايلكمكدر كه جهلي اكلام آرق وقس عله بائق . بوزارده قلم بيليامز سه سلاز فس ، جزاير ، تونس ، طرابلس غرب ، مصر و هندستانه دوه جكدر . جزاير و تونس فرانس اوله برحاله قوشك ك سورمه ؛ جزاير لر بوكون ارتماد ايديبور . بئكلره جزايرده جاييت عابدين نامي نصابس اولان (محمد) نامده بري ارتماد ايلديكنك نامي قبل الاعدام مراسم روحانيه اعطاي ايجون بريايي طلب ايدر و بيللك او زانديني حاجي بئق ايوپ . تقيل ايدوب آقلاده نكسره قناسق جلاده تسليم ايدر و ملي جهنم زمرا مذاقاة تئلي كذلك لوزنده بهئش جزاير لر

— ۱۲ —
 تجاری ریحہ دعوت ایملی ، بولنه مکتبک شووشو صورتله اصلاح ایملیسی و حکومتک
 شووجهله حرکت ایملی شمننده بر مضبطه قلمه آلدیبردی مجلس معیونه و حکومتک
 تودیع ایملی و اول امرده نهجهتدن باشلابدی بزه تجاریک صنعتک ترقیسه خدمت
 ایملی قرارلدیبردی بیوک بر (تجارت شرکتی) پایدملدر . بئون تجار و علمای
 اسلامدن مرکب بیوک جمعیتک ، بیوک جمعیت اقتصادی و صنعتییک کرک استانبولده
 کرک ولایلیک الکھبرا کوششزنده الک اوفاق کویلدنشمبهری اوللی (پوشهبر ایچون
 مصارف زائده اختیاری ایله اوطلر ، خانلر استیجارنه محل بو قدر جامعلرده طولایلا-
 زیهرق مذاکرات ایفا و مقررات خفیہ اتخاذ اوله ییلور) زہار بو جمعیتی وشبهلری سیاسی
 بر جمعیت تأسیس توسیہسنده بولدیغین ظن ایلمهسون جمعیت صرف خصوصیات اقتصادیہ
 و امور معارف ایله اشتغال ایملی و اعضای مابنه مصرلی اولسون ، حدلی و قرئلی بولسون
 اهل اسلامک ذکیینلری آلمی و اوفاق برایشدن باشلابدی بیوک باققلر ، بیوک برسفان
 شرکتلری تأسیس ایلملدر ؛ سطح ارضده کائن بیوک خصوصاتی رؤیت ادرکن ذر
 زمینده بولان کور و مسائرہ معدنلری و بئول معدنلری ایشتہجک شرکتلر میدانه
 کتیرملدر . بولجه کجهلی و کوندوزلی جالیبیلجی اولورسه بلکه بوملت قورئیلور ،
 شمدیبه قدر باشمزہ کلئر آباء و احفاد مرک جالیبشامش اولسندن ایلر و کابوسه بولجه
 یلارسیق بزرراحت ایملی ایچون دکل بلکه اولاد و احفاد مرک راحت ایملی و طولوقبیلور
 ایملی ایلری کتورملری ایچون جالیبشمش اولورز . وین الله توفیق

بیوک اوج بوز اوتوز برشمسی جادی الاخرینک
 بکرمی بدعی کوننده طبع ایلمشدور

3.